

Butlletí

DEL

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

ANY V

JULIOL-SETEMBRE 1895

N.º 18

CONDICIONS DE LA PUBLICACIÓ

Preus de subscripció: Pels socis residents, per semestre, una pesseta; per any, dues pessetes; pels socis delegats (pagant per anyades, à la bestreta), quatre pessetes; pel públich (idem), cinch pessetes. Los números solts y los tomos d'anys passats, ab augment de preu.

Punts de subscripció: En Barcelona, local del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA (Paradís, 10, segon), y llibreria d'Alvar Verdaguer (Rambla del Mitj, 5).

Redacció y Administració: Barcelona, carrers de Paradís, 10, y Llibreria, 21, segon.

SECCIÓ D'EXCURSIONS

EXCURSIÓ Á SANT JAUME DE FRONTANYÁ

Lo dia 8 d'Octubre de 1893 sortirem de Barcelona en lo tren de les set del matí, pera verificar dita excursió, lo Sr. Osona y'l qui suscriu.

A les 11'18 (meridià nostre) arribàrem á Ripoll, visitàrem lo Monestir, que no's pot de menos, dinàrem, llogàrem dos matxos, y á dos quarts de tres emprenguérem la marxa cap á Gombreny y la Pobla de Lillet.

No descrich aquet camí perquè pel CENTRE ja és prou conegut. Se deixa als dos kilòmetres de Ripoll la carretera de Ribes, s'atravessa lo Fresser, s'agafa la ribera de Merdàs, se passa per l'arrabal de Campdevanol, ahont hi hà la magnífica creu gòtica que senyalava lo terme jurisdiccional del Monestir de Ripoll, se passa, sempre riberal amunt, vorera esquerra, per la capelleta romànica de Sant Llorenç, y allí s'agafa la costa de la montanya de *Montgróny*, qual santuari se destaca sempre á sobre, fins que s'arriba al poble de *Gombreny*.

Es precís, quan s'excursionaja, no deixar anar los ulls indiferents per la comarca que's recorre: cal penetrarhi

ab los ulls de l'ànima. Cada terra porta son modo d'esser especial y característich, y may tota atenció és sobrera.

Haviem recorregut tres comarques ben distintes: lo Vallès, la Plana de Vich y are erem en plena montanya.

En les terres baixes, en lo pla, en que'l sol tot ho omplena y vivifica, les cases de pagès poden formar un sol cos d'ample fatxada, en ratlla dreta, d'iguals y simètriques obertures que donguin un aspecte bonich y agradable á la masia; més en terres altes, en que'l fret y la pluja ja més hi campejen, és menester buscar altres paraments, desigualtats que redossin estades, qu'assolchin cambres, que aixopluguin bestiar y viandes; y desapareix la forma regular de la casa, la ratlla dreta's trenca, un troç de construcció avança més que l'altra; y's forma l'àngul de cara al mitj-dia, amagant lo nord; les finestres s'enxiqueixen, y en cambi unes llargues y amples porxades, ahont s'hi abeuri tot lo sol d'hivern, s'extenen per un costat de la casa, en les parts altes y arredossades, ahont hi trobin escalf y vida, llum y sol, quants tinguen de viurehi y tot quant hagi de salvarse del fret y humitat de l'hivernada.

La Plana de Vich ve á formar una terra mitjansera entre'l Pla y la Montanya. Lo pas del Congost entre'l Vallès y aquella cambia ja la construcció y forma de la pagesia. En lo Pla ja hem vist que la casa és ampla, extesa en ratlla dreta, de forma quadrada; en la Plana totes tenen ja la porxada, de tot arreu són més abrigades, però encare tenen un aspecte bonich y rioler, com si disfrutes-sin en part de la temperatura de les terres baixes y no tinguessin de resguardarse del tot de la rufaca. La galeria, en dos pisos ò alçades, és alta y oberta: al meteix temps que serveix de redós, permet disfrutar de l'esplendent vista de la plana; y les estables, si bé més tancades y closes, no invadeixen encare, com en la montanya, lo peu pla principal de la casa.

En la montanya ja cambia tot d'aspecte: les masies ja no són blanques ni vistoses com en les altres comarques, la vall és estreta, la vista poca, tot ja és més trist, fins lo terror li acompanya. La porxada ja no serveix pera mi-

rar, y sí sols pera resguardarne la vianda: és baixa y abrigada; les estables són á baix pera donar escalf á la casa, y tot guarda conformitat ab lo aspre y fret del terreno.

Ací baix al Pla, y fins en la Plana, les cavalleries que arriben de pas á la casa se fermen en lo pedriç de la tatxada, proper á la porta, que, á l'ensemps que de cavalgador, serveix als feynadors, en la vesprada, pera descansar del treball. En la montanya lo pedriç desapareix, y en cambi en lo mitj de la casa, com en la pagesia de Cornat, per hont passàrem, abans de Gombreny, s'hi obra un ample portal, ahont al fons d'ell s'hi ovira una menjadora. En l'estable que forma s'hi entren les cavalleries qu'arriben á la pagesia per algun quefer forà, y també alguna vegada pera'ls matxos forasters qu'atravessen aquella terra quan la tempestat y aiguats tot ho invadeixen.

A un costat de dita estada, baix, pera resguardarse del fret, s'hi obra lo portal de la casa; á l'altra banda, la pallera, ahont s'hi acobla la palla y herba qu'hàn de servir pera la llarga hivernada. Res de pallers al defòra que gallardejin la riquesa de la casa: tot se tanca á dintre.

Montanya amunt, en ple Pirineu, les masies són baixes y exteses: res de galeria; les estables y corrals són á baix, á peu pla, pera donar calor á la casa; en lo primer pis hi hà l'ampla cuina de grossa llar, ab ben escassa claror que tot just entra per una petita finestra, pera resguardarse de la rufaca; al costat, lo menjador, gran, com volent dir capaç de rendir hospitalitat á tot hoste; y les cambres tot seguit, abrigades á l'escalf de la llar y resguardades de la humitat per les estables.

En la Cerdanya, d'ample cel, la masia és alta, clara, blanca y espayosa, ab un gran pati al devant resguardat per altes parets que formen barri, per demunt de les quals, á bell doll, hi rebossa la palla.

Aqueixes reflexions anava fentme, seguint cap á Gombreny, quan tot d'un plegat nos topàrem ab una currúa de gent que baixava cap á nosaltres per aquella pedregosa y dolenta via. Tots anaven ab un gros covanat ò cistell al coll carregat de bolets. Prou feyna tinguérem pera ferlos

pas: tant estret era'l camí. Venien á ser com á una trentena de persones entre homes, dònes y maynada gran.

Eren los *collaters*. En los països en que no hi hà gaires medis de trasport y la gent és pobre, en que'ls camins són dolents y perillosos, tot se du á coll: d'aquí los *collaters*. Recordo que desde l'hermosa vall de la *Persigola*, cap á *Font Regina*, en l'excursió al *Canigó*, oviràrem, baixant cap avall de les vessants pirinenques, llargues tirallongues de gent ab garbes de blat al coll que duyen á les masies del fons pera la batuda.

Per fi arribàrem á dit poble. Una nuvolada negra y dolenta que'ns acompanyava desde Ripoll s'obrí per totes bandes y un devassall d'aigua caigué á doll fins fer impossible l'anada. No tinguérem altre recurs qu'entrar á Gombreny y deixar corre l'anar á dormir á la Pobla de Lillet, com era el nostre projecte.

Anàrem á parar á l'hostal del *Nen Xich*, únich que hi hà en lo poble. Més, quina població més antiga!

Tres carrers y una plaça, en lo punt més alt, en la que hi hà l'iglesia. Los carrers són estrets, cada casa á son gairell formant recons y sortides, y tots ells una costa dreta, empedrada ab cantelluts palets de riera; pera comunicarse de l'un á l'altre, un carrer transversal cobert de grans archs baixos, y al mitj d'ell una placeta llarga y estreta tota deshabitada. Més no és això encare lo que li dóna un caràcter més típich: són les llargues balconades de fusta qu'omplen tot lo alt de la casa, ran de teulat, amples y sortides que gaire bé cobreixen de banda á banda los carrers y'ls hi donen una claror trista y esmortuida.

Mentrestant la nit havia anat pujant y embolcallantho tot ab sa foscuria. En l'hostal, iluminats per un fosch llum d'oli, uns quants homes, acompanyantse de grans críts y cops de puny á la taula, jugaven á cartes. ¡Que trista és en eixos pobles de la montanya la inacció, y quin vici més dolent lo del joch, que tant s'hi desenrotlla!

L'atmòsfera era pesadíssima y l'escena més qu'aburrida. Per fi apaybagà una mica la pluja y poguérem sortir á esbargirnos. Pujàrem á la plaça: era negra com gola de

llop, perquè en aquella població la llum és desconeguda; però al menos era plana y s'hi respirava.

De sobte d'un costat d'ella isqué un bulto negre ab un fanalet á la mà. Era una dòna atrafegada qu'anava per algun quefer: atravessà com una ombra la plaça, y s'escorregué per una d'aquelles baixades tortuoses y costarudes fins á perdres de vista, y tot quedà altra volta en la més completa foscuria.

Nos entornàrem á casa perquè la pluja revenia, y al remor de la tronada, després d'haver sopat, nos anàrem al lit á esperar la nova diada.

L'endemà regnava la serena. Era inútil pensar en anar cap á la Pobla de Lillet: no hi havia temps. Delliberàrem pujar de dret á dret cap á la serra que'ns separava del Llu-sanès, envers lo mitj-dia, y anar directament á *Sant Jaume de Frontanyà*, qu'era nostre principal objecte.

Eixírem de Gombreny á les set del matí, baixàrem cap á la riera, y pujàrem per la banda oposta á n'els *Cortals*, qu'és un arrabal de Gombreny, ahont de poch anys ençà s'hi hà construit pera son servey una capelleta, qu'han dedicat á la Mare de Déu de Lourdes.

Desde allí teniem dues vies per anar á Sant Jaume: una per les *Baumes*, envers la *Creu del Soler*, y altra cap á *Faig General*. Abdues de drete y fortíssima pujada, potser més aqueixa qu'aquella; més com la primera és de perillosa via, per por d'esbalsarse un al passar per les *Baumes*, preferirem la segona. Això sí: agafàrem un guia, y un guia pràctich que coneixia tot aquell varal per haverhi carbonat varies vegades.

Per sobre, donchs, dels *Cortals* pujàrem cap amunt. Lo terreno era una gran vessant plena d'herbeys, gemats y frescos per les moltes plujes qu'en aquell país ne cauen. Eren troços d'empriu ò comunals; més desde la revolució de l'any 1868 s'hi construiren algunes cases que mitjansant un pago al govern y un expedient judicial han pogut férseles inscriure á son favor en lo Registre de la Propietat. Així al menos nos ho assegurà lo guia. Son part de munt y escampades. Ne diuen les *Barraques*. A sota hi passa lo

torrent de *Puigbó*, que per baix dels *Cortals* desemboca en lo *Merdàs*, ò riu de Sant Llorenç, com allí s'anomena.

Pujant sempre, als tres quarts arribarem á la grandiosa casa de *Puigbó*, que té capella propia, dedicada á Sant Martí, ab fossar á son costat, y forma sufragànea de Gombreny. En ella cada diumenge hi va á celebrar la missa un dels vicaris de dit poble.

La casa, ab extesos camps de conreu, està sentada en un replà que forma la montanya. Prompte torna la pujada. Una boscuria immensa de pins y faigs s'enfila fins á esser al cim del single, dalt de la montanya. Pujarem per ella.

Lo bosch és fornit: los pins, alts y espessos, s'extenen com soperba columnata que s'arrapa de dalt á baix de la montanya. L'omplen també grans faigs. Boixos arreu l'embaumen y fresquejen, y com hi plou tant, lo brostam y gleva eren tant plens de bolets, que fins passant se'n sentia la flayre. No és estrany, donchs, que tants n'haguessim vist lo dia abans per la plaça y carrers de Ripoll y que s'organisessin llargues currues de collaters pera durlos, com haviem trobat nosaltres abans d'arribar á Gombreny.

Fent via cap amunt arribarem á un camí ramader qu'en llarga curva y per pujada més suau nos dugué á la collada del single, anomenada de *Faig General*.

Desde Gombreny hi estiguérem prop de dues hores. L'altitut de Gombreny és de 850 metres; la del Coll, de 1.325 metres.

Se coneix qu'antigament hi devia haver hagut allí una casa: avuy sols hi queden enderrochs. A mà dreta, en direcció NO., hi hà un curriol que porta als grans rasos de Tubau, ahont á l'estiu hi amontanyen lo bestiar. De lluny, y com un ressò, lo sentirem ab l'esquellerinch pausat y monòtono de la ramada; á mà esquerra un caminet baixa serpentejant cap á la llunyana y grandiosa casa del *Vilà* y á l'antich poble de *Viladonja*. Nosaltres deviem agafar lo camí menos fresat que hi havia: lo glever lo tapava tot y no hi havia medi de conèixer. Sort que nos haviem previngut del guia, y mercès á ell, sense por de pèrdrens, pel dret començarem la baixada.

Desde que, pujant, haviem entrat en lo camí ramader, en la verdadera regió dels faigs, una boira espessa y humida nos havia embolcallat del tot y fins lo camí nos enfosquia. Erem ben bé á dintre de la nuvolada.

Verament que fou llàstima: hauriem gaudit de grandioscs vistes, hauriem descobert plans y terrcs, hauriem vist lo Llusanès y un munt d'altcs montanyes; més tot quedava fosch á la nostra vista. No per això deixàrem de gaudirne: la naturalesa és sempre agrahida ab qui va á visitarla: si treu un pler, ne dona d'altres, y d'altres sempre bonichs, nous y hermosos.

Aquella meteixa fosquedat, qu'ab prou feynes nos obria lo camí devant nostre, nos presentava devegades ombres fantàstiqus d'un aplech de pins alterosos, espessos, que apareixien á nostre enfront, tapantnos lo pas, com si lo geni de la montanya, en sa grandesa, sortís á espahordir als qui la trepitjaven; altres vegades nos regalava ab una esblanquehida claror, diamantina, quan, esqueixantse'l bosch, nos apareixia á l'enfront nostre un replà obert, d'herba verda, fresca, gemada, que semblava un oasis en mitj d'aquella foscuria y ferèstega baixada. De prompte se'ns apareixia la majestuosa figura d'un brau, plantat, ferm, com qui mira qui s'atreveix á estorbar la solemnitat ò quietut aquella, per sobre del camí, llençant á la nostra vista un braúl de bravesa; ò més avall la figura, trista, impassible, d'un pastor, ab son sarró y samarra, apoyat en lo gayato, mirant indiferent com seguïem la nostra caminata. L'un era la bravura sorpresa en mitj de sa grandesa, la força dominadora; l'altre, l'abatiment, la tristesa, que l'aislament y soletat sempre en donen.

Los ramats, les eugaçades, passaven d'un cantó á l'altre: se pot dir que'l bestiar termenalejava. No cal pas posarhi cuidado en que'l d'una casa entri en sò de l'altra: és prou gran la montanya y prou fresca y abundosa la pastura pera que ningú ho esmenti.

De prompte semblà com si s'esqueixés la gran cortina que á devant nostre s'extenia y aparegué esplèndida y encesa als nostres ulls la grandiosa naturalesa. Passavem

la ratlla de la boira. Un món de montanyes, de vessants y serralades, les unes més aprop, ab ses valls y riberes, les altres més llunyanes, superbes, alteroses, ab son color blau y fosch, se'ns apareixia. Y al fons de tot, com si totes li guardessin veneració y respecte, obrintli espay, la santa montanya de Montserrat, destacantse sobre'l cel més pur y brillant encare, ab sa cresteria y marlets, com preuada corona á la Santa Verge, reyna y senyora nostra.

Deixàrem la regió dels boscos y baixàrem ja á la de les conradiues terres. Sant Jaume de Frontanyà se'ns presentà á la nostra vista mitjansanthi la vall de la riera de *Marlés* ò torrent de *Demosell*, com allí encare s'anomena, en un planich que forma la montanya, ab sa iglesia alta y vistosa y la petita sagrera que forma'l poble.

Passàrem per la gran casa de pagès *Can Corruvi*, que també té iglesia y fossar y és una de les sufragànees de Sant Jaume, ahont diumenge per altre s'hi celebra la missa.

D'allí, agafant una gran curva, en direcció nort, pera guanyar una esbarrancada torrentera, anàrem á parar, á l'extrem d'ella, á *Can Tubau*, que també té iglesia y fossar y és altra de les sufragànees de Sant Jaume, en la que s'hi celebra missa los diumenges alternats en que no's diu en l'altra sufragànea.

Tornàrem á agafar la direcció oest y, atravessada la riera, arribàrem á Sant Jaume de Frontanyà.

Heus-aquí les distancies: de Faig General á Corruvi, 45 minuts; de Corruvi á Tubau, 30; de Tubau á Sant Jaume, 35.

Erem ja á l'interessantíssima iglesia de Sant Jaume, objecte de la nostra excursió. De lluny havia excitat lo nostre desitj; d'aprop nos deixà admirats. ¡Quina bella, quina correcció de formes, quin exemplar tant bonich y acabat de l'art romànich català! Malaguanyadament á l'entrar á dintre á un li cau l'ànima als peus: emblanquinada, tapats los àbsides, ab altars barrochs y lletjos, tot presenta un conjunt que ni pot mirarse.

Més, á fòra, l'ànima s'hi encanta. Dech començar per una cosa: quan lo distingit arquitecte D. Elies Rogent

Iglesia de Sant Jaume de Frontanya

rebé l'encàrrech de l'Excm. è Ilm. senyor Bisbe de Vich, Dr. Morgades, á qui baix tots conceptes tant deu la patria catalana, de la restauració del Monastir de Ripoll, ab aquell bon acert que li és tant propi, lluny de creure, á pesar de son valer, que li bastaven sos coneixements naturals y sos estudis pera posar mà en aquella monumental iglesia, ab criteri purament català, humil en sa saviesa, fugí de tot criteri subjectiu, pera anar á buscar los ideals y pràctiques de les construccions dels nostres primers sigles. Ell meteix ho diu en son *Informe sobre las obras realizadas en la Basílica y las fuentes de la restauración de Santa María de Ripoll*, y afegeix que l'iglesia de Sant Jaume de Frontanyà, com alguna altra que també cita, guarda entallats en ses pedres los planos de restauració de Santa Maria, divent sols l'arquitecte ordenarlos y compilarlos.

Perteneix dita iglesia á l'estil romànich-bisanti primari. Fou dedicada lo XII de les kalendes de Juliol, ò sia el vint de Juny de l'any 905, essenthi presents los comtes Wifredo y Miron. Es alta, espayosa, maciça y de construcció severa y senzilla. Res de motlures, relleus ornamentats, capitells, columnes ni cap classe d'adornos; més en contrastos de clar y obscur és rica per totes bandes. Crida l'atenció per sa severitat. Lo únich que hi ressurts són faixes y archs cegos, plens d'intenció y energia y que li donen caràcter propi de l'època.

La fatxada se pot dividir en tres troços, com acostumaven á dividir-se les de les iglesies romànich-bisantines, pera correspondre á les tres naus qu'en dit ordre solien tenirne. Lo número tres era lo senyal simbòlich de la Santíssima Trinitat, y és curiosa la tradició piadosa que sobre aquet punt se conta. Se diu qu'al construir-se la cèlebre iglesia de Santa Sofia, l'emperador Justinià manà qu'en l'àbside, en lloch d'una finestra, se n'hi construhessin dues; emperò qu'en lo moment d'executarse aparegué un àngel vestit d'imperial porpra y manà als arquitectes que donguessin llum al sant altar per medi de tres finestres: una en honra del Pare, altra en honor del Fill y altra en honor de l'Esperit Sant.

En lo primer cos de la fatxada, lo més baix, hi hà la portalada: res més; en lo segon s'hi extenen paraleles, horizontals, dues faixes de pedra, dividides per quatre ratlles perpendiculars ò verticals que les comuniquen, sostingudes aquelles per una serie d'hermosos archs cegats; en lo tercer cos, ò superior, s'hi obra en lo bell centre una finestra aspitllorada en forma de creu. Modernament, pera donar més claror á l'interior del temple, hi hàn obert un gros ull de bou. Corona tot aquell frontis un campanar d'espadanya.

Los costats laterals són també llisos ab una ratlla d'archs cegats. A la part de darrera hi hà los tres àbsides corresponents als únichs tres altars, absidals, qu'antigament en l'iglesia hi havia. Dits àbsides són notables per sa altura, sobre tot lo del mitj, que s'aixeca un xich sobre'ls dos laterals.

Té dita iglesia la forma de creu llatina, és d'una sola nau, y al mitj del creuer s'hi alça un hermós cimbori octavat ab una esplèndida corona de finestres ran de taulada, ab dues lluernes, també d'arch, sota d'ella, de més alçada qu'aquelles, una en la part de devant y altra en la de darrera. Es un conjunt de bellíssim efecte.

Està aislada per totes bandes. Per l'un costat la circunda lo fossar, reclòs y un xich elevat; per l'altre hi té la muralla, y en una petita part adossada la rectoria. Per manera que's pot examinar per tots costats y presenta sempre una silueta majestuosa y de les més acabades.

Part devant de l'iglesia s'hi extenen unes quantes cases que formen la població, millor dit, sagrera, y que's divideixen entre dos carrers curts y de costosa pujada. En lo punt d'unió dels meteixos s'hi forma la plaça, espay planer y desigual, ahont al bell mitj se mostrava encare, si bé que ja sech, lo *Maig*, arbre ab lo qu'en lo mes d'eix nom s'hi celebra la poètica y sempre enamorada festa de la Verge del Roser.

Tot lo poble s'arredossa per la part alta, la del nort, sota un espadat single surmuntat de desiguals turons y rocosa montanya. Són conglomerats de l'eoceno superior,

impropis pera l'edificació de grans carreus, treballats, com ho són los de tota l'iglesia. Per això se concix ben seguit que no pogué ser eixa construïda ab pedres d'aquells singles, sinó de més lluny, y la tradició ve en ajuda d'aqueixa creencia quan diu que fou construïda de pedra d'avall, recullida en lo molí de'n *Maureta*, distant més d'una hora, y pujada á Frontanyà per una cadena de gent no interrompuda, passàntse-la de l'un á l'altre.

En dita montanya, á uns tres quarts del poble, en direcció contraria á la que hi haviem arribat, hi hà la capella de la *Mare de Déu dels Munts*. S'hi conserva encare per tota la comarca una gran devoció, perquè és guaridora del bestiar, qu'és la gran riquesa de la comarca. Per això és plena dita capella de picarols y esquelles, com presentalles, ab lo collar de fusta en que van penjats y du lo bestiar á la pastura; ofrena que fan los pagesos quan un de sos animals agafa alguna malura, confiant á la Verge que'l salvi. Lo collar y picarol benehit és anat á buscar després, mitjansant una almoyna, pels qui compren bestiar, á fi de que'l perseveri de tot mal y desgracia.

Anàrem á dinar á l'hostal d'en Marxandó, á l'enfront de l'iglesia, y, llestos, ab pressa, perquè's feya tart, emprenguérem la tornada, cap avall, pera anar á dormir á *Alpens*.

Devallàrem cap á la riera de *Marlés*, que ja no's deixa fins arribar á la carretera que de Berga va á Sant Quirse de Besora. Passàrem pel molí de Can Quirse, qu'és lo primer que's troba dels molts que hi hà. Després ne trobàrem un altre, avuy del tot arruïnat, y desde allí'ns endinsàrem per una boscuria riveral qu'és una de les més poètiques y gemades qu'encare's troben á Catalunya: pins grossos, espessos, acimats, tots atapahits, negrosos, ab gran espessor de mates y boixos per son terror, captiva l'ànima y la porta á un món de maravella y fantasia, sobre tot quan, com en aquell dia, lo sol, gaire bé ja ponent, hi lliscava de través per sota tanta espessor de fulla, omplint sa mitja claror ab tot un món de boirina d'or y grana.

A una hora ben llarga se troba lo molí d'en *Maureta*, y

enfilades, á mà dreta, per una petita vall, les cases de aqueix nom.

Passàrem després pel moli d'en *Capdevila*, y atravessada la riera per sobre'l de la *Farga*, dit aixís per haverhi hagut abans una farga de ferro, á les quatre hores de sortida de Sant Jaume arribàrem á la carretera entre les fites dels kilòmetres 21 y 22. D'allí remontàrem enveís l'esquerra, ja del tot fosch, fins al collet de *Comià*, en lo kilòmetre 19, y ab cinch kilòmetres més, ò sia una hora, arribàrem á *Alpens*, ahont nos allotjàrem á l'hostal d'en *Samsó*.

Alpens està situat al mitj d'un anfiteatre de montanyes. Té una plaça llarga y estreta, ab un pou comunal al mitj, de brocal de pedra, y tres ò quatre carrers, algun, com lo en qui hi trobà la mort en Cabrinetty, bastant costarut y estret. L'iglesia, encare que gran, no té res de notable.

Anàrem á veure, l'endemà al matí, lo siti ahont tingué lloch aquella mort desgraciada, allí ahont eren apostats los trabucaires, en dues colles, guardant los passos del poble, allí ahont reberen la descarga los voluntaris que duya en Cabrinetty de vanguardia y en que quedaren extesos, y allí ahont aquet rebé mort cruenta. Nos ensenyaren també lo lloch ahont dit quefe reuni abans á sos oficials y los donà les ordres pera embestir lo poble, y allí ahont emplaçà l'artilleria, tot ben combinat; nos contaren lo pànich de la població y les esgarrifoses escenes que aquell dia hi succehiren; més tot és massa trist y es tracta d'una lluyta de germans pera que m'entretinga á referirho. Val més oblidarho.

A quarts de nou emprenguérem la marxa cap á *Sant Quirse de Besora*. Los matxos los haviem despedit lo dia abans, y tots dos sols, lo Sr. Osona y jo, á peu, agafàrem la carretera que hi conduheix, qu'és en tota sa extensió una de les més boniques de Catalunya.

D'Alpens se puja fins al kilòmetre 14, desde hont se segueix sempre per la carena; á mà esquerra, á sota, hi havia la vall de *Sora*, molt ben cultivada y verda, ab sa riera al mitj, qual drinch de l'aigua alegrava l'ànima.

A l'enfront, per sobre la vall del Ter, en direcció E., se

descobreix l'alterós castell de *Milany*, *Santa Magdalena de Cambrils*, totes les serres de *Puigsecalm* y de *Bellmunt*, *Cabrera*, *Ayats*, *Collsacabra* y lo vell *Montseny*; al nort, la part alta de les serres del Llusanès; al mitj-dia, les serres inferiors del meteix, formantne espès nus ò aplech, destacantse per sobre elles l'hermós *Montserrat* y *Sant Llorenç del Munt*; y á l'oest les montanyes de *Peguera* y *Pedraforca* guayant per un forat, les serres de *Corbera*, *Espinalvet* y *Campllonch*, ahont hi hà lo pi de les tres branques, després *Queralt*, y després les serres de *La Nou* fins als singles de *La Quart*. Lo sol donava de ple á ple á totes eixes últimes montanyes y resplandien ab son rocam espadat, com si fossin totes daurades. Sols *Pedraforca*, per lo alterós y llunyà, s'apareixia com esfumantse en una boira blanca y transparent que's perdia en mitj la blavosa volta.

En lo kilòmetre 9 se passa per sobre l'iglesia parroquial de *Sant Agustí de Llusanès*. Hi baixàrem. Es una iglesia petita, romànica, ab porta treballada d'artístichs ferros. Lo fossaret és á son devant, ab dos xiprers que li donen color local, y en lo cap-d'avall hi té una porxada girada á quatre vents, qu'és lo *Comunidor*, ahont lo senyor rector hi surt á malehir la pedregada en dies de gran tempesta, mentres les campanes toquen á temps. En lo poble de *Bertí*, demunt lo *Vallès*, s'hi conserva encare una porxadeta també igual; en lo de *Sant Pere de Vilamajor*, com de més importancia, lo *Comunidor*, ab sos quatre fonts ò petxines pera l'aigua beneita, una á cada àngul, forma una torre quadrada á la banda dreta de la fatxada de l'iglesia, pariona de la de les campanes, qu'és á mà esquerra.

Propera á l'iglesia de *Sant Agustí*, donantli companyia, hi hà l'antiga casa d'en *Grau*, avuy renovada, ab escuts y finestrals, que mostren sa importancia. Es de la noble familia de *Calderó*, de *Vich*.

Envers ponent, com á cosa de mitja hora, en la vesant de la montanya, s'hi ovira una altra casa grossa de pagès, qu'és l'hostal de *Can Vilà*, ahont cada any, pel dia de *Sant Miquel de Setembre*, s'hi celebra una gran fira de bestiar, que té molta nomenada. Se celebra al camp ras

sobre les planes que la volten. Es una de les mostres, vivents encare, de les antigues costums catalanes. En lo vell temps era un dels privilegis reals lo concedir permís pera la celebració de fires: les cartes-pobles ò franqueses de les viles que s'anaven fundant després de la reconquesta ne són una bona mostra. Més independentment d'eixos, seguint usatges y tradicions antigues, s'en celebraven en llocs campers de dalt de la montanya, resguardats de les invasions enemigues, tant comunes en la plana, com de segur ho és aquella, y altres, de que s'en guarda record encare; com per exemple en la montanya de *Gallifa*, en la que prop la collada per la qual se baixa al fondo del Vallès hi hà encare lo pla de la *Fira*, per la que abans s'hi celebrava; en *Vallfornés*, en que á l'enfront de la casa d'eix nom, en un camp, s'hi conserva un barracó de pedra que servia de punt de contractació; y és sota meteix del Pla de la Calma, en la montanya de Montseny, la fira que té lloch lo dia 20 de Setembre en los camps de la gran casa de *Torregassa*, del terme de Castellvell, en les montanyes de Solsona; la de *Masroig*, en lo Montsech d'Urgell, y altres.

Seguint la carretera amunt, aprop del kilòmetre 8, s'arriba al punt culminant de la pujada, partioner de les aigues del Llobregat y'l Ter, y en qual coll se troba l'hostal de Sant Agustí.

D'allí baixa la carretera per sobre la vorera esquerra de la riera de *Cussons*. Demunt d'un turó, bastant alt, á l'altra banda, hi hà la capella de la *Mare de Déu dels Munts*, del terme de *Sant Boy de Llusanès*, desde la qual se domina tota la plana de Vich.

Baixàrem carretera avall, passàrem pel vehinat de *Corbatera*, del terme de *Sora*, passàrem després per l'arrabal de *Cussons*, y á quarts de dotze arribavem á *Sant Quir-se de Besora*, ahont, després d'haver dinat, agafàrem lo tren de Sant Joan de les Abadesses, que'ns deixà á Barcelona á les set del vespre.

Fou excursió aprofitada, agradable y bonica y de grats records pera los qui la férem.

EXCURSIÓ OFICIAL

A SAMPEDOR Y AL «SERRAT DELS MORTS»

(Dia 7 d'Abril de 1895)

Assistència dels Srs. Maspons y Labrós, Galbany, Sastre, Fuster, Nogué, Niubó, Carsi y l'infrascrit.

L'objecte de l'excursió era visitar uns enterraments que hi hà aprop de Sampedor, qual existencia acabava d'esser posada en coneixement del CENTRE pel jove graduat de Farmacia y fill del farmacèutich de dita vila, nostre amich Sr. Sala.

Sortírem de Barcelona en lo primer tren de la línia del Nort, començant ben prompte les nostres observacions, fent, encare que de passada, un estudi geològich del terrer que trepitjàrem y que bé's prestava á ferlo curiós lo camí qu'haviem de recorre, puix atravessa bons xichs dels trams qu'integren la constitució de la nostra regió. Bastant detallades foren les nostres observacions, més sols ne daré compte á grans gambades.

Una vegada salvada la cadena litoral de roques primaries per l'estret de Moncada, poguerem observar qu'el mantell *quaternari* que s'extén pels plans de Ripollet, Sabadell y Tarrassa, relacionat per dit estret ab lo del *pla de Barcelona*, y que correspon al *diluvi roig*, deixa entreveure á voltas, en los desmots y barranchs y en les eminencies, l'aluvió gris que cegà lo segon llach *terciari* del Vallès (período *miocènich*, època *Tertonenca*), lo qual és exclusiu després de passat Tarrassa, com ho és en la part de llevant del Vallès, en quins sitis, per no haver l'aluvió *quaternari* allisat la denudada superficie, ha quedat aquesta allomada, de conformitat tot ab lo per mi donat á coneixe, ab anterioritat, al CENTRE.

En l'estació d'Olesa, y poch abans, en la base de la cordillera interior, se'ns presentaren de nou les pissarres (llicorelles) *primaries*, observantse perfectament en dita estació nombroses inflexions, redreçaments è inversions efecte dels grans trastorns y terratrèmols á que han estat

subjectes desde aquells llunyans temps. Estàn atravessades pel quars eruptiu ò pedra foguera. Reposant sobre d'elles, comença, en la meteixa estació, la formació *triàsica* (primer período de l'era *secundaria*), ab sos banchs fortament inclinats, quasi verticals al principi per causa dels moviments que 'ls han afectat. Presenta á la base un gran banch de pudinga ò conglomerat quarsós, á sobre ve l'arenisca roja ò pedra esmoladora, y sostenintse ab ella espessos banchs de calíça compacta y marmòrea, alternant encare ab altre tram d'arenisques rojes. Aquestes variacions petrogràfiques indiquen cambis en lo règimen geogènich del mar *triàsich*. Fa poch temps que'l nostre amich y consoci D. Artur Bofill ha descobert per primera vegada alguns fòssils marins en dites roques, que segurament permetrán la distinció de pisos y probablement contribueixin, segons sembla, á la resolució d'algun dels problemes que derrera-ment s'han plantejat sobre aquet período en Europa.

A continuació integren lo terreny qu'atravessàrem los variats materials del *garumnench* (època última del período *cretàcich*, darrer de l'era *secundaria*), margues, arenisques, conglomerats y algunes calices. Lo conjunt és d'un color roig molt pronunciat, extenentse per la part de Vacarissas y fins més enllà de Monistrol; s'apoyen ses capes sobre les *triàsiques*, essent molt menos inclinades qu'aquestes. Los pochos fòssils que conté (lo *Bulimus Gerundensis* Vidal y una *Melania*) indiquen qu'és formació litoral y d'aigua dolça.

Les calices y margues agrisades y cendroses que poch després, reposant sobre lo *garumnench*, se'ns presentaren per Sant Vicens de Castellet fins á Manresa, y que contenen nombrosos *numulites* y altres fòssils marins, inicien lo *terciari*, corresponent al período *ecènich inferior* ò *numulítich*.

Arribàrem á Manresa á dos quarts de deu; prenguérem allí lo tranvía de Berga, que'ns portà á Sampedor, arribanhi poch després de les deu.

Sorpresos quedàrem al trobarnos á l'estació ab una gentada immensa que'ns esperava. La gacetilla dels diaris

de Barcelona anunciant la sessió preparatoria d'aquesta excursió y reproduïda per la premsa de Manresa, havia cridat extraordinàriament l'atenció á Sampedor. En los dies anteriors no s'havia parlat d'altra cosa que dels òssos humans que's troben en lo *Serrat dels Morts* y de l'objecte que'ns proposessim, no haventhi ningú á la vila qu'ignorés la nostra arribada. Enganyada quedà aquella gent al dirgirnos á dintre la població en lloch d'anar immediatament al *Serrat dels Morts*, ahont estaven disposats á acompanyarnos.

Forem rebuts y acompanyats per l'esmentat Sr. Sala, pel nostre ilustrat y actiu soci delegat lo conegut escriptor historiògraf reverent Dr. D. Anton Vila, y per altre ilustrat jove germà seu.

Visitarem l'iglesia parroquial, que consta d'una nau gòtica, ayrosa y esbelta á pesar de pertanye sa construcció á la decadencia d'aquell istil, puix data del 1596; dóna accés á ella una bellíssima portalada bisantina de la que'l Sr. Galbany ne tragué un clixé, y és resto de l'iglesia primitiva, la que, si no fos anterior, degué construirse en los primers temps de la reconquesta, com ho prova l'acta de consagració del monastir de Sant Benet de Bages en l'any 972, en la qual lo comte Borrell cedí á aquell dita iglesia ab tots sos drets. Vegérem també la reliquia de les Santes Espines, sobre la que Mossèn Vila n'ha publicat una monografia, y qu'és objecte de gran devoció en tota l'encontrada, ab son rich altar, obra de 1773, que, ab tot y esser barroch, és de lo més esbelt qu'havem vist d'aquest istil.

Passàrem á la Casa de la Vila, ahont forem molt ben rebuts pel Magnífich Ajuntament, visitant en ella l'arxiu municipal, com després á la casa rectoral lo parroquial. Abdós són riquíssims com en poques poblacions de molta més importancia ho sien en el nostre país, contenint bon aplech de manuals y documents del sigle XII ençà, perfectament classificats y ordenats per l'arxiver, qu'ho és nostre delegat lo reverent Vila. Poguérem veure, entre altres documents de gran interès històrich, lo anomenat pels

sampedorencs *privilegi major*, ò siga lo pergami autèntich en que'l rey Martí concedí en 1400 á Sampedor lo títul de *carrer de Barcelona*, donant á sos habitants les meteixes franquicies y llibertats qu'als barcelonins. ¡Tant-de-bó que totes les poblacions tinguessin sos arxius tant ben conservats com á Sampedor! Es un camp granat en el que'ls aymants dels estudis històrichs poden espigolarhi bon xich, no sols d'interès local, sinó també comarcal y regional.

Nos foren també mostrats un curiós artesonat en una de les cases de la vila, mobles y quadros en la meteixa y en la del farmacèutich Sr. Sala, corresponents als dos derrers sigles.

Aquest últim senyor volgué donarnos coral hospitalitat, obsequiantnos ab un dinar, després del qual sortírem de la vila dirigintnos envers lo *Serrat dels Morts*, objecte primordial de l'excursió.

Està situat á dos kilòmetres al NE. de la població, poch després d'haver atravesat lo *Riu d'or*, vulgarment *Ridor*, ò millor *Ridó*, del que pren nom aquella, puix s'anomena *Sant Pere de Riu d'or* y *Sant Pere d'or* en documents antichs, d'ahont per contracció *Sampedor*.

Diguem are quatre mots sobre la *gea* dels encontorns.

Lo terror que desde Manresa, en contacte y reposant sobre les roques fosilíferes de l'*eoecènich inferior*, integra aquesta part del *Pla de Bages*, està format per margues generalment areniscoses, que passen á arenisques més ò menos calcaríferes empastant arenes y alguns palets, ò siguen macinys; s'intercalen algunes capes de calça compacta blavenca anomenada en lo país *pedra de calà*; lo conjunt és, emprò, de color rogench. Pertanyen aquestos materials á l'*eoecènich superior*, essent coetanis dels conglomerats superiors del Montserrat y de Sant Llorenç del Munt, dels que són continuació, sols qu'en la banda litoral á que corresponen aquets se depositaren los elements grossos de l'aluvió acarreat per les aygues continentals, de la part qu'és avuy Vallès y Panadès, a-les-hores ab sa superfície prominent sobre'l nivell del mar *numulítich*.

No obstant, en lo mapa geològich dels Srs. Maureta y Thos figura ja Sampedor dintre la taca del *priocènich* ú *oligocènich* que, provinent de la part de Suria y Cardona, arriba fins á Moyà, y que correspon á un extrem del llach *terciari* mitj de la Sagarra y Urgell. Emprò per les impressions qu'en vaig treure d'aquesta ràpida visita tinch per una meteixa formació tot lo terror trepitjat desde Manresa, acostantse més encare á la composició assignada per dits geòlechs al pròxim *priocènich*, les capes més inferiors ó properes á Manresa que les de Sampedor; més ja diuen aquells senyors qu'és difícil deslindar la separació entre un y altre pis, y de tots modos l'un és continuació immediata de l'altre, per lo que pert en importancia la qüestió.

Les capes d'aquesta formació són, en general, normals; més á la vora del Ridó, junt al ferro-carril, poguí observar una forta inclinació parcial, lo que prova que'ls trontollaments qu'ha sofert lo terror de l'encontrada, si bé no l'han dislocat determinant un busament general pronunciat, no han deixat d'arrugarlo parcialment, d'un modo semblant á lo per mi fet notar en altra ocasió respecte del Vallès.

Referent á relleu, se presenten los encontorns formant una planura lleugerament asurcada pel *thalweg* dels torrents y rieres, destacantse alguns turons generalment aislats, á vegades ab un petit pla en son cim, d'uns vuitanta metres d'altura com á màxim. No estàn determinats per flexions de les capes, sinó sols per la denudació, per lo que no apar sinó que les roques de la cadena mitja han obrat á modo de resclosa durant los llarchs temps en que la comarca està exundada, impeding que s'accidentés formantse pregonas valls d'erosió, com correspondria á sa antiguetat, quedant sols aquells turons com á fites que marquen á poca diferencia la quantitat en que l'erosió ha rebaixat quasi uniformement lo terror.

Un de dits turons és lo *Serrat dels Morts*. És estret y prolongat de S. á N., de vertents ràpides, alt d'uns 35 metres, enllaçantse per son darrer extrem ab altre serrat que'l sobrepuja de 40 metres y que correspon á una serie

que's dirigeix quasi perpendicularment á l'anterior, vers lo N. de la població.

La nostra sortida de Sampedor degué al moment comunicarse per la vila, puix apenes arribats al Serrat començaren á venir grupos de sampedorencs atrets per la curiositat y disposats á ajudarnos en els nostres treballs d'excavació.

Se troben los enterraments en el cim de l'antedit turó y vers sa part N., y consisteixen en unes sepultures rectangulars formades per sis lloses de pedra arenisca ò maciny d'uns tres ò quatre dits de gruix, de la qual s'en troba en los voltants en llits prims, ò siga apissarrada, per lo qu'és fàcil obtenirne lloses. Les laterals estàn trencades ò escayrades rectangularment, però la del demunt acostuma á ésser irregular ò sens treballar, sobresortint pels costats; ajusten, emprò, bastant, y estàn colocades en sech, ò siga sens cap mena d'argamaça. Se troben á flor de terra, ò encare ab freqüència sobresortint un poch les lloses laterals per falta de la del demunt, havent sigut empleyada pera arreglar marges en los propers camps, coneixentse precisament l'existència de cadavres per haverse trobat en diferents ocasions òssos á l'arrencar dites lloses, lo qu'ha motivat lo nom ab que's coneix eix turó ò serrat. Es induptable, emprò, qu'al sepultarse los morts degueren les caixes quedar quelcom soterrades, essent efecte de l'erosió natural operada en lo cim del turó desde aquella remota fetxa lo trobarse avuy en la superfície. S'en veuen una trentena de dites sepultures, pròximes les unes á les altres y totes uniformement orientades de O.SO. á E.NE. Són totes molt estretes.

Ne registràrem tres, trobant los òssos en lo fons. Estàn completament plenes d'un llot ò terra finíssima que degué penetrarhi per infiltració. Los cadavres tenien los peus á llevant y estaven estirats y en posició supina. En dos d'elles hi havien dos cadavres junts. No hi trobàrem cap objecte.

L'única sepultura que registràrem completament tenia aquestes dimensions: llargada, 1'78 metres; amplada, 0'39; fondaria, 0'54; l'ossamenta era d'home, denunciant un

individuo corpulent; les mides craneals, per més que, no essent d'un conjunt nombrós d'individuos, donem an aquet dato poch valor, eren, segons lo sistema de Topinard, qu'avuy se segueix: diàmetre antero-posterior, 190 milimetres; íd. trasversal, 137, d'ahont l'index cefàlich de 72'1, essent, per lo tant, lo crani dolicocefal; los altres cranis, que no poguérem midar per haver sortit mutilats, semblaven també quelcom allargats.

A Sampedor se creu que l'origen d'aquestos enterraments fou que durant la terrible peste qu'en 1348 causà grans estragos á la població, puix no van quedarhi una dècima part d'hòmens segons diu un document d'aquell temps que's guarda en l'arxiu parroquial, essent insuficient lo cementiri, s'utilisà aquell paratge pera enterrar les víctimes de la epidemia. Més aquesta creencia no té cap apoyo, ni's presenta ab caràcter de tradició: sembla que no és més qu'una conjectura que degué ferse al trobarse en època relativament recent los sepulcres, recordant la peste aquella qual memoria tradicional viu encare en la vila.

En nostra humil opinió, sense que siga fer cap afirmació absoluta, nos inclinem á creure que tals enterraments són antiquíssims, que són pre-romans, corresponent als últims temps de la proto-historia, á l'etat dels metalls.

La naturalesa y forma dels atuells nos recorda de primera impressió los *Kist-vean* de la fi del período neolítich á la Bretanya y que fou un dels modos freqüents d'enterrar en lo dels metalls. Sapiguda és la circumstancia de trobarse generalment los enterraments de dita etat pròxims á les corrents d'aigua, en el cim de les eminencies del terreno ò en la vertent de llevant dels més elevats turons. Això confronta ab los de Sampedor.

Además, si en aquella terrible epidemia qu'invadí la població á meitat del sigle XIV hi hagués hagut necessitat d'habilitar algun camp fòra de la població pera cementiri per esser insuficient lo que, segons la costum de l'època, degué trobarse al costat de l'iglesia, ahont en temps recent

estava encare, probablement que no s'hauria escullit un siti tant apartat, ab tota seguretat qu'en qualsevol lloch, quan no al peu meteix del serrat, s'haurien conduit los morts, menos al cim d'aquell turó de pendent abrupta, no estant aquest particular en les preocupacions de l'època. De tots modos, no s'haurien entretingut, per no estar tampoch en ses costums, en arreglar aquells sarcòfachs de pedra. Finalment, l'orientació sistemàtica que presenten aquets indica una preocupació ò creencia respecte á dit extrem, y aquesta feya temps que l'havien abandonada los nostres passats.

Una particularitat qu'ha cridat notablement l'atenció és lo trobarse en alguns sepulcres de l'etat dels metalls dos cadavres junts com á Sampedor, y á voltes més. Aixís s'han presentat en Espanya, aprop de Baza (Granada), en unes sepultures formades també ab lloses de pedra (1), y á l'Argar (Almería), ahont les tombes són: unes de lloses de pedra y altres constituïdes per gerres de terra cuyta (2). Ab freqüencia s'ha distingit en un dels cadavres á l'esposa infortunada, y algunes voltes s'han presentat signes irrecusables de que un dels individus havia sigut enterrat viu. Los enginyers belgues Srs. Siret, no obstant, rebutjen semblant hipòtesis y lo ritu que suposa, per lo menos respecte de l'Argar, fundats tant sols en la poch convincent rahó de la petitesa dels sarcòfachs, y creuen havershi practicat en tals sepulcres enterraments successius; més en favor de dita hipòtesis parlaràn sempre los enterraments de Bel-Air, aprop de Lausanne, y del subsol de les Arenes de Lutèce, dintre del recinte de París. Per altra part, lo meteix conquistador de la Galia, en Juli Cèsar, nos dóna testimoni

---

(1) Góngora: *Antigüedades prehistóricas de Andalucía* (Madrid, 1868), plana 114.

(2) Enrique y Luis Siret: *Las primeras edades del metal en el Sudeste de España*, versión castellana de D. Silvino Thos y Codina (Barcelona, 1890), plana 206; y L. Siret: *L'Espagne préhistorique*, en la *Revue des questions scientifiques* (Bruxelles, livraison Octobre 1893), plana 556; síntesis d'una magistral obra en preparació.

de practicarse encare entre els gals, al temps de la conquesta per Roma, lo sacrifici de la vida, en lo sepulcre de son amo, dels esclaus qu'aquest havia distingit (en sos *Comentaris sobre la guerra dels Gals*, llib. VI, § 19), aixís com entre els *soldurios*, camarades ò companys d'armes units pel jurament de compartir los perills de la guerra (*Comentaris*, llib. III, § 22); pràctiques y ritus són aquets qu'heretarien ab les altres creencies y preocupacions *druídiques* de sos antecessors los *celtes*, com també degueren conservarles sos companys *aries* de la part d'ençà del Pirineu.

No és obstacle suficient contra la nostra opinió respecte á l'etat assignada als enterraments, la circumstancia de no havershi trobat cap objecte, quan precisament les sepultures de l'etat dels metalls acostumen á esser tant riques en objectes arqueològichs; puix, á pesar de tot, llarga és la llista que podriem aduhir de sepultures autènticament de dita etat desprovistes de tot objecte, ja acompanyades d'altres en que n'hi havien ò en grupos en que hi mancaven en totes. A més del nombre escàs de tombes que registràrem, lo que priva d'afirmar en absolut la carencia d'objectes, podrien aquets enterraments pertanye á un *clan* pobre que per aquesta rahó prescindís, com en altres parts, de la costum de rodejar als morts dels objectes que més grats los foren.

Nostres investigacions y escorcolls, fets á corre-cuyta durant dues escasses hores, devem confessarho, foren deficients, y no sols pel nombre de sepulcres registrats, sinó per la manera de procedir. Portats á cap en la forma y cuidado ab que deu procedirse en tals escorcolls, podria reunirse un aplech de datos certs sobre l'actitut dels cadavres, la posició, en son cas, dels objectes, y podria traures lo contingut completament sencer, cosa que no logràrem, ab lo que podria ja ferse un detingut estudi etnogràfic de la raça á que pertanyien los difunts, y fets ab lo degut deteniment és induptable que deuria trobarshi algun objecte, sisquera fossin apendix ò adornos de metall ú òs de les vestimentes, los que segurament bastarien pera fixar l'etat.

Tenim la seguretat de que no's desistirà de prosseguir aquestes investigacions en dits enterraments y en altres semblants, dels quals en aquesta excursió se'ns dongué notícia. Això y l'escassa certesa que donen los pochos datos recullits, nos priven de fer altres consideracions comparatives sobre els treballs fets en Espanya per en Góngora, Cartailhac, Vilanova y los Srs. Siret. Que'ls nostres consocs y delegats no deixin perdre los datos è indicis qu'à voltes se presenten sobre antiguetats soterrades, devem desitjar, pera reunir, com altres regions espanyoles, bon munt de riqueses y reliquies dels pobladors d'aquella etat apellidada oportunament *l'aurora de l'història*, que no degueren desdenyar les nostres riques encontrades, per més que'ls datos que de Catalunya tenim són encare molt escassos.

A tres quarts de cinch nos trobavem altra volta á l'estació de Sampedor. Nos despedíren l'arcalde, alguns regidors y bon nombre de vehins.

A Manresa nos esperaven nostres delegats y una comissió de la *Lliga Regional*, que durant una hora que tinguérem d'esperarnos nos obsequiaren galantment.

Arribàrem á Barcelona en l'últim tren á les deu de la nit.

DOMINGO PALET Y BARBA

COSTABONA

És un dels pichs dels nostres Pireneus catalans més visitat pels excursionistes d'ençà y d'enllà de la frontera. Aixeca sa testa altívola entre los macius dels pichs de Carencà y del Canigó. De son costellam naixen lo Tech y lo Riutort. Lo primer arrega l'Alt Vallespir y part del Rosselló y desemboca al mar prop d'Elna; lo segon se junta al Ter á Camprodon. Lo meridià de París passa per son bell cim. De son costat NE. arrenca l'alta carena formada per les Esquerdes de Rojà y lo Pla Guillem, de 2.320 metres d'altitut, juntantse ab lo maciu del Canigó, de 2.785 metres d'altitut. Eixa carena és la línea divisoria de les conques del Tech y de la Tet. A sa part de ponent arrenca l'extens ras del Pla de Campmagre que's lliga ab los alts pichs de Bastiments, de l'Infern y de Carencà, montanyes altíssimes de més de 2.850 metres d'altitut.

L'altitut del pich de Costabona és de 2.464, segons lo mapa de l'Estat Major (*feuilles de Prades*). De son bell cim se gosa d'un panorama admirable: los macius de Carencà, del Carlit, del Canigó, les Corbières, lo Rosselló, les Alberes, lo golf de Lió, tota la provincia de Gerona, Montseny, Montserrat, y les onades de serralades blavenques de la provincia de Barcelona allà lluny á l'horitzó, negades dins la calitja.

En mes nombroses excursions y caceres pirenaiques he pujat sovint al puig de Costabona, hont hi sol haver perdius blanques (lagopedes); més sempre m'havia mancat temps per explorar la falda de sol-ixent del puig, tant rica en minerals. Costabona és bona y de fàcil accés en tota sa falda de ponent: la pujada hi és suau; més sa falda de sol-ixent és quasi inaccessible pels xaragalls, xalades, escorranchs y timbes: sembla que mitja montanya ha sigut tallada quasi á pich deixant veure sa carcanada, com lo pich de Gra de Fajol. Es en mitj d'eix abrupte costellam descarnat que's troben nombrosos minerals de ferro, coure, plom argentífer y or. També s'hi troben granats encastats dins lo granit.

La riquesa mineral de la montanya de Costabona no és desconeguda. A la vessant espanyola s'hi veu un mener de plom argentífer (1), y en mitj de la malesa de la part de sol-ixent hi hà un mener d'or. Eixos meners han sigut explotats durant alguns anys; més les dificultats d'exploració y de transport los han fet abandonar: los gastos pujaven més que les ganancies.

Aquest istiu, mon nevot, en Francisco de Paula Vergés, mon fill Carles y jo, estiucejant á Prats de Molló, ens miravem un dia, ab bona ullera, lo pich descarnat de Costabona, cercant entre son costellam hont podia trobarse lo mener d'or. Los pastors ens deyen que's trobava á uns 50 metres més avall del pich, amagat al fons d'un barranch, molt ensinglat, y que's veyia no més quan un hom hi era. La nostra curiositat va ser tal que'ns determinarem anarhi. A més que l'excursió oferiria per en Vergés, qui no hi havia estat, un bell atractiu, ja que seguiriem la frontera desde les basses de Faber fins al coll del Pal, tota una serra vercosa, riallera, quasi planera fins al coll Pregon.

Lo dia 5 de Setembre anàrem á dormir á mon mas *Laplana*, no gayre lluny de la torra del Mir, de quin mon fidel company Borrat n'és lo masover. L'endemà, á les tres del matí, illuminats per esplèndit clar de lluna plena, emprenguérem á cavall la dreta pujada fins al cim de la serra vers les basses de Faber y seguírem frontera enllà cap á coll Pregon y de Siern, gosant del magnífich espectacle de l'eixida del sol. Cel serè; lo glebam, tot humitejat de l'aigolera de la nit; lo fumerol de les xemeneyes dels banys de la Presta s'extén immòvil com blavench mantell tenue, transparent, sobre lo riberal del Tech. A l'arribar, á les set, á la font gelada de Fra Joan, esmorzàrem, y, acabat, les cabalcadures, ab sos conductors, continuaren fins al coll del Pal y fonts del riu Tech, hont devien esperar-se per dinar, mentres en Vergés, en Borrat, mon fill

---

(1) Aixís m'ho digué en Borrat. Los pastors me digueren qu'era de coure. No l'he pogut encare visitar.

Carles y jo aniriem al mener. Prenguérem, donchs, á la dreta, seguint un curriol de bestiar, quin, á mida qu'avançavem, se feya més escabrós. Per fi, á l'arribar al fons d'una estreta corregada tancada per dues muralles de quartz, se'ns presentà la cova del mener d'or. Eren les nou; lo sol picava de valent; no feya ni un alè d'ayre. Fou per nosaltres una delicia lo ficantse dins aquell catau, d'entrada espayosa, á l'ombra fresquíssima, ab algun degotall d'aygua gelada que's desprenia de la volta. Ens assentàrem, y, després de clavar un cop de botella y fumar un cigarret, procedirem á l'exploració del mener. No anava gayre endins y fòra uns 8 metres; la claror del dia penetrava fins al fons; aixís és que sense llum artificial poguérem ben examinar les betes auríferes prou escasses que creuen la volta dirigintse en baix sota un àngul de o'50. La penya sobre quina estàn encastades és de quartz, d'eix quartz peculiar d'un groch brut, occidat de ferro, que's troba en tots los meners d'or, com los de Caralps y de la Menera, que també he visitat. Eixes betes auríferes són barrejades de coure y ferro; les palletes d'or se veuen lluhir entre eix amalgament de metalls. Les betes tenen y fòra uns o'4 de gruixaria. Es á creure que lo mener fou abandonat pel poch or que donava; més estich convençut que si se seguissin eixes betes, enfondint la mina, serien més groixudes y abundants (1); però l'altitut y lo punt escabrós hont se troba, les dificultats d'explotació, y sobre tot del transport, l'han fet abandonar.

Ab l'escoda que portavem varem extreure de les betes alguns trocets de mineral y ens en omplírem les butxaques.

A l'esquerra de l'entrada del mener, sobre un petit terraplè cavat dins la penya, hi hà una barraca de pedres seques ab bona volta, molt ben construhida, que servia d'alberch als menayres; les gelades y les tempestats han

---

(1) Los meners d'or de l'Australia y del Sud de l'Àfrica baixen á més de 500 metres de profunditat.

fet caure la meitat de la volta; però encare, en risch de pedregada, un hom s'hi podria soplujar.

Calia que la companyia francesa que va explotar eix mener comptés ab bons rèdits per atrevirse á obrirlo en mitj de timbes á més de 2.400 metres d'altitut, hont s'hi podia treballar y fòra dos mesos, Juliol y Agost. Los altres mesos de l'any la montanya és coberta de neu.

Després de mitja hora d'estada dins lo mener, seguirem voltant Costabona per sol-ixent, hont los minerals se troben ab més abundancia y hont s'hi troben los granats. En efecte, de resultes de les eslleivissades y desmoronament dels singles, los minerals esmenussats despresos de la carcanada de la montanya jauen al fons dels xaragalls, formant un pedregoleig movedís tant perillós que quan s'hi posa'l peu tot baixa rost avall com un torrent, franquejant la timba, cayent daltabaix com una pedregada. Bé massa lo pagàrem car l'afany de cercar granats: á cada pas anavem ab la vida á l'encant; prou feyna teniem d'assegurar bé los nostres peus y d'engarrapantse ab les mans sens poguer ni avançar ni recular. Mes malehides espardenyas, amolades pel rocam, relliscaven com vidre. Sense l'intrèpit Borrat y mon fill Carles, que donaven la mà an en Vergés y á mí, may n'hauriem eixit. En mes nombroses excursions pirenaïques may havia trepat tant mala terra y corregut tant perill d'estimbarme. Sols diré que per arribar al cim del puig, de quin ens separaven uns 50 metres, hi posàrem dues hores.

Per fi arribàrem á dalt, cansats, amarats de suhor, sens esma per admirar lo bell panorama que s'oferia á la nostra vista. A més que hi trobàrem l'aixam de les formigues alades que's dirigeixen en professó al santuari de la Mare de Déu del Fau, enfront del pich de Bassegoda (1), que'ns obligaren á baixar depressa vers les fonts del Tech, hont los nostres moços ens esperaven per dinar.

Eren les onze. Parrachs de broma pujaven de les fon-

---

(1) Veure *Lena*, capítul V, plana 114.

dalades del riberal de la Presta y xaragalls de Costabona; més, com dominava lo ponent, no hi havia perill per aquell dia de pluja ni pedregada: al contrari, desitjavem que la broma'ns embolçallés, ja que la xardor del sol ens cremava.

Es interessant l'observar desde'l cim de Costabona la formació, en atmòsfera serena, dels fumerols de broma que naixen al fons dels torrents: s'hi veu alçar una esfilagarça de cotó tenue, que va creixent, atapahintse, exte-
nentse, alçantse ab rapidesa montanya amunt, juntantse ab les qu'han eixit d'altres fondalades, que troba pel camí; y aqueixa condensació, á una altura determinada, és instantania. Apretada pel vent, s'enfila corregades amunt y desemboca furienta per les altes collades, á ratxades, com si fos empaitada pels mals esperits, com á l'hivern lo torb de neu que corre esbojarrat, cargolantse en torbellí pels cims dels rasos. Les glopades de broma que desemboquen al coll del Pal y conca del Tech, y embesteixen ab furia lo pich Colom, Esquerdes de Rojà y Pla Guillem, són deturades per l'airet de tramontana que ve del Conflent. Es allavors que s'extenen com una mar sobre l'alta conca del Tech, resolventse en forts ruixats ó pedregada, mentres lo pich de Costabona és daurat pel sol y lo cel del Conflent ben serè. S'hi domina la mar de broma, y á voltes la tempestat; s'hi veu zigzajegar los llamps y s'hi senten los ronchs de la tronada. Eix magnífich y grandió's espectacle és prou comú quan un se troba sobre'ls alts cims. L'he presenciat desde'l puig meteix de Costabona y del cim de Bastiments de dalt, á sobre Ull de Ter.

Arribàrem á les fonts del Tech, hont nostres moços, ab les cabalcadures que pasturaven, ens esperaven pera dinar. Traguérem los queviures, que posàrem sobre estovalla extesa sul gleber, vora la font. Quina aygua més rica! Quina gana! Que dolces les cabes posades en fresch dins l'aygua gelada! A postres destapàrem dues botelles de *Champagne frappè* que teniem sepultades dins una congesta d'allà prop. La tal congesta és anomenada de la *Conca del Tech*. May l'he vist fosa: tenia encare més de

tres metres de gruix. Any per altre espera la neu qu'ha de caure. En aquelles altures no hi hà tardor ni primavera: sols dos mesos d'istiu, Juliol y Agost. A primers de Setembre totes les remades que pasturen per les altes serres baixen á països més templats, ja qu'una nevada perjudicaria molt lo bestiar. Aixís és que mentres dinavem vegérem desembocar del coll del Pal una corrúa de matxos, ab sos moços, carregats de queviures, que's dirigien vers lo Pla de Campmagre y jaça del Callau. Los moços se juntaren ab nosaltres per menjar un bocí á la font. Eren tots catalans. Quin trincar y traguejar! Visca la nostra terra catalana! Aquelles soledats, qual quietut és sols torbada pel cloqueig de la perdiu blanca y lo xiulet dels isarts, era plena d'animació y cantarelles. Al cap d'una hora, tota la rècula de matxos prosseguí son camí vers la jaça del Callau, ja que la remada havia de baixar l'endemà de matí á primera hora. Eixa bonica remada, d'uns 12.000 caps de bestiar de llana, pertanyia á richs propietaris de l'Alt Empordà y comarca d'Olot. En mon llibre *Recorts d'un Excursionista. Excursions y casseras*, parlo llargament d'eixos nombrosos remats que pasturen durant l'istiu sobre aquelles verdes y altes serres fronterices.

A les 4 de la tarde emprenguérem lo retorn riberal avall de la coma del Tech. A les 8 del vespre arribàrem á Prats.

c. BOSCH DE LA TRINXERIA

7 Setembre 1895.

ACTA

DE L'EXCURSIÓ OFICIAL A ALTAFULLA Y TAMARIT

(7 de Juliol de 1895)

Assistència dels Srs. Maspons y Labrós, Vintró, Pagès, Canals, Nogué, Arrau, Robert, Sarró, Planella, Viladomat y l'infrascrit.

Sortírem en lo primer tren de la línea de Tarragona, arribant á Altafulla envers les nou. En la meteixa estació del ferro-carril tinguérem lo gust de saludar al senyor Marquès de Tamarit y als nostres benvolguts socis delegats á Tamarit-Ferràn y á Rodonyà Mossèn Daniel Vives y D. Pau Teixidor y Tarrida. Seguidament, y en los carruatges qu'havia posat á la nostra disposició lo senyor Marquès, nos dirigírem á Tamarit, distant mitja hora escassa d'Altafulla, seguint primerament la carretera que va á Tarragona y Valencia, y després un camí de carros que parteix de la meteixa.

Visitàrem tot lo que resta en peu de l'abandonada població, molt especialment sa notable iglesia, qu'ha sigut objecte d'importants reparacions, executades baix la direcció del nostre delegat, Mossèn Vives, aixís com lo curiós museu qu'ha format dit senyor ab los objectes recullits entre aquelles ruines y los que són de pertinenca de la seva parroquia. Los senyors Vintró, Nogué y Pagès traguéren un bon aplech de fotografies de lo més notable y pintoresch d'aquells llocs.

Retornats á Altafulla, passàrem al castell del senyor Marquès de Tamarit, ahont, després d'oferir els nostres respectes á la seva senyora esposa, ohírem missa, que celebrà l'esmentat Mossèn Daniel Vives, en l'oratori del castell, qu'ocupa lo chor de la parroquial, essent després obsequiats pels senyors marquesos ab un esplèndit y ben servit dinar, al final del qual nostre president, en nom del CENTRE, regracià á dit senyor les nombroses atencions qu'havia tingut ab la nostra corporació, y al meteix temps lo felicità per haver pres tant poderosa part en la restauració practcada á Tamarit per Mossèn Vives, alentantlo á que prossegueixi tant patriòtica empresa á fi de que aquell poble, qu'avuy resta abandonat y quasi en complerta ruina, reconquereixi sos preuats monuments, que són lo més viu record del nostre gloriós passat.

Lo senyor Marquès, que tingué molt entusiastes frases pel CENTRE, digué que son propòsit era continuar la reconstrucció de la part del castell que's conserva relativament en més bon

estat, y prodigà un calorós elogi á Mossèn Vives per ser l'iniciador de tots los treballs fins el present realisats.

El nostre delegat també prengué la paraula y manifestà que'l seu pròxim ingrés en una comunitat religiosa li privaria de prosseguir tant honrosa empresa, però que no duptava de que'l sacerdot que'l succehiria la portaria á terme.

Ya entrada la tarde prenguerem comiat dels senyors Marquesos de Tamarit, regraciantlos novament los seus obsequis, y nos dirigírem á la pedrera del Medol, que visitàrem detingudament, dividintnos allí els excursionistes, anant los uns á Tarragona y els altres al vehí poble de La Riera.

En lo derrer tren retornàrem tots á Barcelona.

Lo secretari primer, JOSEPH GALBANY

TAMARIT (1)

.....

Devant d'aquet gran y majestuós conjunt de solitaries y abandonades runes, testimoni segur de maravellosos fets desenrotllats en aquell bocí de la nostra patria, y que tal volta ha vist passar en son sí la llarga cadena de dominacions que s'han succehit en les nostres terres desde Tubal fins als nostres temps, lo cor se commou, s'apodera de l'ànim una respectuosa tristesa, y'ls ulls quasi bé espurtejen ab llàgrimes d'intensíssim dol. ¿Què podrem dir d'aquesta malhaurada y hermosa població que no ho hagin publicat y poèticament descrit, ab los més minuciosos detalls, los nostres savis historiadors y entusiastes excursionistes? Lo nostre paper haurà, donchs, de reduhirse á esmentar, ab la major senzillesa, les impressions qu'allí rebérem, sens ficarnos en consideracions històriques, que són, per cert, ben lluny de la nostra competencia.

---

(1) Creyem molt oportú donar á coneixe aquet fragment de la memoria de Rodonyà á Tamarit, per ser una fidel descripció de l'estat actual d'aquell abandonat poble.

La part de poble que's conserva en peu encare, descansa demunt d'una llengua rocosa prenyada de fòssils, que baixa suaument de la pendent de llevant del turó de Sant Joan y qu'ab impertorbable constancia llepa'l mar. Se coneix qu'estava rodejat de muralla, puix s'en veuen troços en distints punts. A l'acostàrnoshi pera pujar dalt, se'ns ofereix, fòra del recinte, á la dreta, la vista d'un temple romànich, en estat quasi ruinós, en forma de *túnel*, destinat á cementiri, voltat de parets qu'enclouen ensems un hortet. Ans de traspassar lo portal d'entrada topem ab lo peu y una bonica columna de marbre sostenidora d'un troç de creu també de marbre, trencada per mans impies: l'altre troç se guarda retirat en lo Museu de que parlarem en breu. Allí meteix, prop del portal, s'hi veuen unes quantes sitjes enrunades; al ser dins, en un giravol que fa'l passadiç, una altra portalada y més sitjes. Entrem després á una placeta que té cases per banda formant carrer. N'hi hà poquetes y sols dues poden aprofitarse. Derrera les cases de la dreta's veuen les despullles d'un antich palau pertanyent á l'Arquebisbe de Tarragona. A l'esquerra, les d'un palau pertanyent al Marquès de Tamarit, en lo meteix llastimós estat. Al front de la placeta tenim l'iglesia y casa rectoral. S'entra á l'iglesia per un cos de varis archs, aparedat lo tercer. Fou això un temple? Entre'l primer arch y'l segon, una portalada á l'esquerra'ns dona pas á l'actual temple. És aquet una curta nau en forma de *túnel*, ab aditament posterior del presbiteri y capelles laterals. Té dos campanars d'espaldanya, sols un ab campanes. Mossèn Daniel me mostrà una hermosa Verge de l'Assumpció, vulgarment coneguda ab lo nom de Mare de Déu d'Agost, y una rica y antiga llitera ab destí á la meteixa imatge. Nos semblà qu'aquesta llitera ha de tindre verdader mèrit artístich, principalment en lo qu'atany á ses ben deixades pintures. Vegérem també un quadro que representa'ls apòstols Sant Pere y Sant Pau y dos draps, quals perfeccionades y antigues pintures també'ns semblaren bones. Nos cridà l'atenció una corcada y revellida trona desde la

qual se diu que dirigí la paraula als fidels Sant Vicens Ferrer.

Entre altres sepultures, despertà la nostra curiositat una d'empotrada á la paret que conté'ls restos de D. Arnal de Tamarit, any 1282. Una làpida-epitafi, ab caràcters mitj esborrats, nos donà á comprendre qu'aquet cavaller fou un decidit protector y restaurador de Tamarit.

Enterats de qu'en aquet temple no s'hi celebra en altres diades que per la festa major, la Semmana Santa, pels funerals y en algun dia de particular devoció, pujarem á la rectoria. Es bastant gran y regularment conservada.

Desde un balconet del menjador poguérem contemplar, extasiats, un panorama per demés atractivol. Una platja mansa, tranquila, resguardada per tot arreu dels vents y de les mirades de tothom, y besant suaument les onades d'aquella sossegada mar les rònegues parets qual construcció's pert en l'immensitat dels sigles; los singles soptadament aixecats á la dreta per la terminació del turó de Sant Joan, soscavats á gran fondaria per la continua acció de les aygues que sens parar hi peguen ab feréstega remor, forma un estrany y sublim contrast digne d'esser descrit per la poètica fantasia. ¿Què té, donchs, de particular que durant l'estiuada siga aquell un punt escullit pels banyistes? Allí y en sos voltants la naturalesa's desplega ab moltes y variades manifestacions.

Passàrem després á la cambra destinada á Museu d'Antiguetats de Tamarit, iniciat pel lloable zel del senyor rector. Comença á haverhi peces d'alguna importancia: testes, columnes, piques, lo troç de la creu demunt esmentada, tot de marbre; bocins d'imatge y utensilis de terriça; objectes de ferro y bronzo; sacres, un enginyós sagrari, armaris, cadires, etc.

Sortint del Museu nos ficàrem á l'arxiu. Compta ab un aplech de vells volums que valdria la pena fossin regonéguts per persona competent, puix encare que no hi esmersàrem gayre temps, no deixàrem de comprendre sa molta importancia. Fa poch temps anà directament allí un instruït jove austriach pera trèuren notes.

Aquest arxiu està á disposició del CENTRE.

Poguérem veure l'estandart que portava la nau manada pel Marquès de Tamarit quan assistí á la batalla de Lepant. Es una preuada joia històrica ben conservada. L'esmentat estranger diuen que s'esforçà en gran manera pera que li fos venuda.

Eren ja les onze tocases. Eixírem á treure alguna vista, y de passada'ns ficàrem en los restos de l'antiga població, fòra del recinte, al peu de la montanyeta que domina á Tamarit. No'n queden més que'ls fonaments, algun pou y una qu'altra sitja. Al peu d'aquestes runes hi hà una torre. Dessota la rectoria se n'aixeca una altra, entre mitj de les ruines de fermes edificis que toquen al mar, com magatzems, aduana, dipòsits, etc. A l'extrem de la part de llevant d'aquesta banda s'hi veu una gran portalada de pedra picada aparedada, d'ahont arrenca un llarch rampeu que dona al mar; departament tal volta destinat á entrarhi les embarcacions, ja pera son carenatge, ja pera la descarga.

Al tombar passant per la platja, á la casa que guayta á Torredembarra, se veu tallada y vuydada en varis punts la roca que sosté á Tamarit. ¿Qui sap si aquesta especie de barraques foren fetes pera servir de xopluch á una antiga colonia de pescadors? Aquí meteix, á la punta de l'horta, hi hà un petit estany, causa de moltes febres intermitents y, segons se diu, de la despoblació de Tamarit, encare que també s'atribueix á la circumstancia d'haver sigut robats y assassinats allí dos rectors en curt espay de temps. Es una vera llàstima qu'aquell estany no's saneji omplintlo d'arena y fent una plantació d'eucaliptus pels voltants. Poca cosa costaria.

.....

PAU TEIXIDOR Y TARRIDA
Soci delegat á Rodonyà

SECCIÓ ARQUEOLÒGICA

LES PINTURES MURALS DE MARMELLÀ

Una comissió del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA visità lo prop passat diumenge (1) lo castell de Sant Miquel de Marmellà pera copiar ses pintures murals bisantines.

S'alça dit castell sobre la riera que baixa d'aquell poble, demunt un estrep ò contrafort de les serres que la formen, lo quin s'avença cap al mitj d'ella, interceptant son pas y fentli donar un veritable semicercle.

Demunt s'hi redressa un turó asinglat per totes bandes, y allí està construït lo castell. Pel cantó de terra s'hi conserva una llarga paret de pedra, emmarletada, que forma típica muralla. Es la part més alta del castell. Una finestra que s'hi obra en mitj d'ella indica qu'allí hi devia haver les habitacions.

A l'altra banda, dominant lo pas del riu, hi hà la capella. Es aqueixa petita y fonda, de volta de canó, encanyissada, ab un arch de pedra al mitj pera donarli més força. L'entrada, convertida avuy en un gros forat, se coneix qu'era molt baixa. Sobre de la porta s'obria una finestra estreta en forma de creu, y demunt d'ella hi corria una cornisa á dugues vessants pera trencar la recta de la paret, ja qu'á sobre de dita capella continuava aquella cap amunt pera formar un cos d'edifici de defensa sobre del riu.

La capella formava part de la muralla, y l'àbside, en l'àngul, se veyia surmontat per una forta torre. Flanquejava dit edifici per abdugues bandes la continuació de dita muralla, però feta de groixuda paret de tapia, qu'avuy encare's conserva.

Fòra d'això, lo demás són tot ruïnes, y un esmenussall de parets y pedres caygudes ho cobreix tot. Era un castell de defensa del pas pera les altes montanyes, refugi

---

(1) Dia 6 d'Octubre.

dels perseguits cristians en lo temps de l'invasió sarracena.

En l'arch que s'avança devant de l'àbside y en aqueix meteix, s'hi veuen pintades en la paret diferents figures.

A mà dreta de l'àbside, y en lo primer compartiment de l'arch, hi apareixen un cavaller y una dama y restos d'una altra figura. Van abdós ab trajo talar y caputxa y'ls cobreix un llarch manto. Demunt, en lo compartiment alt que tanca l'arch, hi hà varis àngels de diferents tamanys, de llargues ales.

A mà esquerra s'hi veuen també en lo primer compartiment un cavaller y una dama ab un arbre al mitj carregat de fruyt, símbol potser de l'arbre del Paradís. En lo compartiment superior s'hi veuen un cavaller ab vesta y varis àngels.

En l'àbside, entremitj de ses tres finestres, qu'al meteix temps podien servir de sageteres de defensa, hi hà varies figures ab trajo monacal y la caputxa posada, intermedias per animals ferèstechs que semblen fugir ab la cara enrera, sens dupte volent significar les passions humanes vençudes per l'oració. Demunt de dites figures hi corre una ampla faixa ajedreçada.

En la bòveda hi apareixen distintes figures y àngels, tot un poch borrat per una capa de calç que sembla s'hi va donar, que formen cercle al voltant d'un nimbo qu'ocupa'l centre de la bòveda y tanca la figura del Pare Etern ab los braços oberts com volguent acullir á tots los que devant d'ell se postraven.

Totes les figures són de formes llargues y primes, ab los ulls grossos y oberts y de cara mística.

Los colors usats són únicament lo negre y'l vermell, y lo resultant de la barreja d'ells y de la calç.

Es llàstima qu'aqueixes pintures, verament notables en lo sentit arqueològich, hagin de desapareixe, ja que'l castell està enterament obert y més ruinós cada dia. De res han servit les gestions que féu un dia la societat *Catalanista d'Excursions Científicas*; de res los crits d'alerta en lo periòdich *El Vendrellense* per son il·lustrat director D. Jaume Ramon: tot està destinat á desapareixe y aviat.

Desde l'última vegada que'l CENTRE hi havia estat (1), los desperfectes se noten d'una manera sensible. Quan tant poques pintures murals se conserven á Catalunya, és llàstima que no hi hagi ningú que llensi una mirada compassiva sobre aqueixes, qu'en son gènere són úniques, y de totes maneres d'indubitable importancia.

Dita iglesia y castell, segons Pujades, fou donada, á 3 de les kalendes de Març de l'any 1148, per Guillem de Torroja, bisbe de Barcelona, ab consentiment de Bernat, arquebisbe de Tarragona, á l'iglesia de Sant Rufo, de canonges regulars de Sant Agustí, que hi anaren á establirse. D'aquí, sens dupte, les figures monacals dalt dites.

Als 5 dels idus d'Abril de 1149, Ramon Moxet, que tenia drets sobre dit castell, consentí la dita donació y la confirmà en remey de la seva ànima y dels seus, y á més afavorí ab terres y alous la dita fundació. No seria estrany que fos algun dels cavallers qu'hem dit hi havia pintats.

Després fou unit al Monastir de Santa María de Tarrassa, de la meteixa ordre de Sant Rufo, fins qu'als 7 de les kalendes de Març de l'any 1241, lo prior de dit Monastir traspassà castell è iglesia á Guillem de Cadireta.

Avuy dia la gent del país coneix totes aquelles ruines ab lo nom d'*els Castellots*, y d'ell se conserva l'hermosa tradició germànica, prova de lo frondós de l'encontrada, de les Encantades. Per allí passa'l camí que desde Vilafranca, ò, millor, del Panadès, se dirigeix á Marmellà y á les montanyes de Montagut, y es diu qu'abans, en les nits de lluna, s'ohien cantar á les fades y se les veyá estendre per aquells fondals la roba blanca, y que, generoses, convidaven ab menjars als qui passaven.

Tot és avuy sols un món de records: la ruina y'l devastament.

FRANCISCO DE S. MASPONS Y LABRÓS

(De *La Renaixensa*)

---

(1) Novembre de l'any 1892.

SECCIÓ FOLK-LORICA

L'INVENCIÓ DE LA FANGA Y DELS ARPELLS (1)

Una vegada era un frare que s'enamorà perdudament d'una garrida hortelana del poble de...

La tradició, tant desmemoriada en aquet cas com l'Historia en molts d'altres, no ha conservat ni'l nom del poble ni'ls dels dos protagonistes d'aquesta feta, que's dona com á cosa certa en moltes y diferentes encontrades de la terra catalana. Més, tenint en compte que sols á la Conca de Tremp se dóna'l nom de *guaret de frare* á la terra fangada, no'ns sembla molt apartat de lo verossímil lo suposar que fou en algun poble d'aquella encontrada de la provincia de Lleyda ahont tingué lloch la famosa invenció de que anem á parlar.

Tornant á la nostra historia, és de saber qu'al pobre frare no li valgueren ni oracions, ni dejunis, ni penitencies, ni cilicis. Per més que feya pera allunyar de son pensament l'imatge temptadora d'aquella dòna, cada volta la tenia més present.

A la fi, no podent resistir á la temptació, li sortí als llavis lo que fins llavors secretament guardat dins son pit havia tingut, y confessant son amor á sa estimada, li pregà que s'apiadés d'ell y apagués lo foch que'l consumia.

Ella, ben lluny de desesperansarlo, li digué que no tenia inconvenient en complaure son desitj ab una sola condició: la de que li conreués tot l'hort sense que s'hi conegués cap mena de petjada.

Acceptà'l frare la condició, més aquí començaren també los seus treballs y neguits.

— Si'l llauro, — pensava, — s'hi coneixeràn les petjades de les mules y les meves; si'l cavo, s'hi coneixeràn també les de mos peus. ¿Com ho faré, donchs, pera cumplir la condició del pacte y lograr la satisfacció de mon ardent desitj?

Y passava les nits en vetlla y los dies rumiant sense caure en quin medi podia emplear pera cumplir la condició imposada, quan á la fi se li ocorregué anar á casa'l manyà y ferli fer una

---

(1) Aquesta tradició, ab molt lleugeres variants, l'he recullida d'un de Llinàs (Vallès), d'un de Sales (Conca de Tremp) y d'un altre d'Amer (provincia de Girona).

eyna de tres pues ab un mànech vertical ab una crosseta al cap-d'amunt pera poguerla clavar en la terra y girar aquesta de modo que lo de dalt anés baix.

Ab aquesta eyna, y treballant á reculons, vegé lo frare que podia fer lo que tant impossible li havia semblat, çò és, conrear la terra sense deixarhi cap petjada. Tenia més de mitja tasca feta y'l cor ple d'alegria vejentse ja en possessió de la dòna tant desitjada, quan un goç passà corrent per demunt del fresch guaret, deixanhi ben marcades les seves potes.

Lo pobre frare, que no s'havia recordat de que hi haguessin goços al món, se quedà fret, més no per això's donà per vençut. Qui havia fet lo molt podia fer lo poch.

Rumia que rumiaràs, inventà los arpells, y rasclant la terra féu desapareixe les petjades del goç y les seves propies.

En això se li féu fosch y deixà'l treball pera acabar lo l'endemà.

Més Déu, que si permeté que'l frare caigués en temptació pera avivar lo seu enginy, no volia, sens dupte, que portés á fi la malifeta que tenia pensada, féu qu'aquella nit hi hagués en aquell hort un veritable sarau de rates qu'ompliren tot lo guaret de petjadetes.

A l'endemà dematí lo frare, al veure malograda lo fruyt de son treball del die abans y reconeixent tal volta en allò la manifesta voluntat de Déu d'apartarlo del camí de perdició en que tant desatinadament corria, renuncià al logro dels seus desitjos, deixant, en cambi, al pagès català les dugues noves eynes, la fanga y'ls arpells, que tant bon servey li fan pel conreu de la terra.

CELS GOMIS

(Contada per un peó caminer de Llinàs del Vallès)

BIBLIOGRAFIA

SARCÓFAGOS ROMANO-CRISTIANOS ESCULTURADOS QUE SE CONSERVAN EN CATALUÑA, per *Joaquim Botet y Sisó*. — Barcelona, Jaime Jepús, 1895.

Havem tingut lo gust de llegir aquesta important monografia que tracta d'un assumpto qu'havia estat quasi sempre oblidat y que, no obstant, després d'haver llegit la citada obra, veyem qu'és importantíssim per l'història de l'art en la nostra patria pels exemplars qu'encare'ns queden d'aquelles civilitzacions llunyanes. Lo Sr. Botet dona algunes notícies sobre la classe de pedres en que's feyen eixes sepultures, ses formes variades, llur origen en Egipte, l'ús qu'en feren los romans y després los cristians, aprofitant aquets moltes vegades los sepulcres pagans pera llurs enterraments. Descriu los adornos més comunment usats y es dedica molt especialment á descriure los assumptos qu'en ells se troben, ja trets de l'Antich com del Nou Testament.

En sa segona part descriu los fins avuy coneguts á Catalunya, com són los trobats en Ampuries, la pila baptismal de Santa Maria del Mar de Barcelona, la que's custodia en lo Museu de Santa Agueda d'aquesta ciutat, los sis sepulcres existents en l'iglesia de Sant Fèlix de Gerona, lo de la Catedral de Tarragona. Tots ells estàn estudiats ab carinyo, descrivint minuciosament los adornos y figures, son significat y simbolisme.

Creuem que tots los amants de l'arqueologia patria estudiaràn ab gust y profit la citada obra del Sr. Botet y Sisó, á qui preguem continuhi, com més sovint millor, donantnos obres d'aqueixa índole per bé de la patria y de l'art. — J. V.

EXCURSIONS DANS LES SIERRAS D'ESPAGNE «LES PICOS D'EUROPA» (MONTS CANTABRIQUES). *Etude orographique* (1890-1893). —

Extret de l'Anuari del Club Alpi Francès. — Vol. 20, any 1893.

PICOS D'EUROPA (PYRÉNÉES CANTABRIQUES). *Conférence publique donnée dans l'amphithéâtre de l'Athénée de Bordeaux le 21 février de 1894*. — Extret del Butlletí n.º 35 del Club Alpi Francès (secció del Sud-Oest).

PYRÉNÉES ASTURIENNES ET PICOS D'EUROPE. — Extret de la *Revue des Pyrénées*. — Volums VI y VII. — Tolosa, 1895.

En lo Butlletí n.º 15, corresponent á l'últim trimestre de l'any 1894, publicàrem una interessant descripció dels Picos de Europa y els Pirineus de Cantabria, deguda als Srs. Saint-Saud y Labrousche. En ella pogueren observar los nostres llegidors la profunda coneixença qu'els nostres decidits consocis los esmentats senyors tenen feta d'aquelles tant pintoresques com poch conegudes encontrades. Nosaltres, al llegir les publicacions ab que novament nos han honrat, havem pogut comprovar altra volta aytal afirmació, per lo que'ns és grat felicitarlos bo y regraciantlos lo seu interès en donar á coneixe els Pirineus espanyols. La primera y tercera d'aquestes memories van firmades pels Srs. Saint-Saud y Labrousche y les acompanyen notables gravats y un mapa de les regions corregudes. La segona és una senzilla explicació dels clixés que per medi de projeccions lluminoses presentà'l senyor Saint-Saud en l'expressada conferencia. Com les altres dugues, també va acompanyada de gravats y un croquis dels Picos de Europa.

ITINERARI Ò GUIA D'OLOT Y SA COMARCA, per *Ramon Bolós y Saderra*. — Olot, 1895.

Ab molt bon acert el nostre benvolgut soci delegat á Olot, D. Ramon Bolós, ha publicat aquet treball, que li fou premiat en lo quart certamen celebrat en dita vila pel Centre Catalanista. Aquesta *Guia* l'autor la divideix en tres parts: en la primera descriu la comarca, sa situació, límits, poblacions que comprèn, medis de comunicació, etc. La segona la dedica á la vila capital de la comarca, estudiant sos monuments, industries, museus particulars ò colleccions, etc., donant també compte dels edificis públichs, fondes, societats y carrers. La tercera part comprèn los encontorns d'Olot y els itineraris de les excursions que poden practicarse per la comarca partint desde son centre ò capital.

Conté també la *Guia*, á més d'un mapa de la comarca, suficient pera donar idea de la meteixa, set taules que detallen los municipis, parroquies y adjunts; habitants è industria de la comarca; vies de comunicació; distancies dels municipis de la comarca entre sí, ab la capital de la provincia y del principat; altura sobre el nivell del mar dels principals llochs que s'esmenten en la *Guia*; productes que s'extreuen de la comarca; monuments, llochs y altres curiositats que pot visitar l'excursionista, y obres que tracten d'Olot y sa comarca. Lo treball del Sr. Bolós,

d'amena lectura, serà de gran utilitat á tots los que vulguen recorre y coneixe la pintoresca comarca olotina. Celebrem molt sa publicació y enviem á son autor la més coral enhorabona.

LA SUIZA ANDALUZA, per *Diego Martin*. — Granada, 1895.

Es la crònica d'una excursió feta per varis socis del *Centre Artistich*, de Granada, en Juliol de l'any passat á la *Sierra Nevada*, y conté molt apreciabls datos sobre l'orografia, hidrografia y geologia de la *Sierra*, flora y fauna de la meteixa, nombroses descripcions de ses belleses naturals y dels magnífichs panorames que's disfruten de sos elevats cims, les altituts d'aquestos, un detallat itinerari pera los que vulguen recòrrrela detingudament, y una bibliografia de la meteixa.

ANNUAIRE DU CLUB ALPIN FRANÇAIS. — *Vingt-et-unième année*. 1894. — París, 1895.

Formant un volum de 580 planes ha publicat aquesta important societat lo de 1894, corresponent á l'any 21 de sa fundació, y consta dels següents treballs: *Courses et ascensions. Deuxième note sur la carte du massif du Mont-Blanc à l'échelle du 20.000e, et étude des aiguilles de Chamonix*, par MM. Joseph et Henry Vallot. — *Ascension à l'aiguille des Glaciers* (3.834 m.), par M. P. Helbronner. — *L'aiguille méridionale de la Glière* (3.313 m.), *première ascension. Le Pic Sans-Nom du col de la Grande Casse* (3.433 m.), *tentative d'ascension*, par M. H. Dulong de Rosnay. — *Comps et le canon d'Astuby (Var et Basses Alpes)*, par M. A. Janet. — *Le col de Jeuneverge* (2.497 m.) *et ascension du cime de l'est de la Dent du Midi* (3.185 m.), par M. Armand Guéry. — *Excursions dans le Binnenthal*, par M. Henry Cuënot. — *La débâcle du 28 Juin 1894 dans le val de Bagnes*, par M. Charles Bioche. — *Sous terre* (septième campagne, 1894) *et traversée du col de La Casse Deserte*, par M. E. A. Martel (soci delegat del CENTRE). — *Autour du Lioran*, par M. Marcel Moumarché. — *D'Oviedo à Santander (le col de Pajares et Oviedo). La route de Covadonga. Covadonga. La côte Cantabrique. Altitudes*, par le comte de Saint-Saud (soci delegat del CENTRE). — *Las Batuecas et les Jundes*, par M. Ludovic Beauchet. — *L'île de Lemnos*, par M. L. de Launay. — *Traversée du glacier de Jostedal, Norvège*,

par Mme. Aline Martel. — *Un tour en Norvège*, par M. Eugène Gallois. — *Sciences et Arts*. — *Anciens Glaciers de la période houillère dans le plateau central de la France*, par M. A. Julien. — *Sur l'étendue des Glaciers des Pyrénées*, par M. F. Schrader, soci delegat del CENTRE. — *Recherches et explorations orographiques et lacustres dans les Pyrénées Centrales*, par M. Émile Belloc. — *Les neiges dans les Pyrénées en Janvier 1895*, par M. Lousde Roche-Blave. — *Le neige dans l'image*, par Paul Guillemin. — *Les troupes italiennes de montagne*, par M. Émile Camau.

Segueix an aquets treballs la crònica oficial del Club durant l'any 1894.

Lo volum va il·lustrat ab tres cartes que representen les agulles de Chamonix, l'isla de Lemnos y lo llach d'Oo, traçades pels propis autors dels treballs, y ab cinquanta gravats reproduhint alguns dels paisatges y monuments que'ls autors citen en lo text. — G.

NOVES

La temporada d'estiu qu'acaba de transcorre ha sigut feconda y profitosa en excursions, com no era menos d'esperar donat lo constant entusiasme dels nostres associats.

Són moltes les que, degudes á l'iniciativa particular d'aquets, s'han realisat, essentnos molt grat fer constar que'l programa d'excursions qu'ab caràcter colectiu fou aprovat en la derrera sessió de l'últim curs, s'ha complert gayre bé en sa totalitat.

En l'impossibilitat de donar compte de totes les excursions realisades pels nostres associats, parlarem solament d'aquelles qu'han sigut comunicades directament á la Directiva.

Los associats Srs. Massó Torrents, Casas y Fabra, junt ab los Srs. Morera y Granados, recorregueren l'alta vall del Fresser, els estanys y gorjes de Carençà y els estanys de Nohedes, visitant les poblacions de Ribes, Thués, Olette, Evol, Cunat y Prades del Conflent.

Los socis Srs. Vidal (D. Lluís M.), Torras (D. Cèsar), Mitjans,

Robert y Arrau portaren á cap l'atrevida ascensió al pich dels Estats (3.143 metres), en la divisoria d'Espanya y França. Començaren l'excursió desde Ribes, d'hont anaren á Cerdanya per Nuria Coll de Finestrelles y Font de Segre. A Puigcerdà prengueren un carruatge que'ls portà á Ax, y allí'l ferro-carril fins á Tarascó d'l'Ariège, desde quin punt anaren á Vicdessós, distant 14 kilòmetres per bona carretera. Lo primer dia dels dos que durà l'ascensió, anaren fins á les cabanes del *Pla de Soubra*, hont pernoctaren. Lo segon dia sortiren á primera hora de la matinada, arribant al cim dels Estats després de mitj-dia. Allí deixaren un termòmetre de *màxima y mínima* ab la confiança de tornarhi l'any vinen á pendre nota de les variacions qu'hagi sofert.

Lo descens sigué molt dificultós á causa d'haver tingut fortes boyres y pluja menuda que'ls molestà durant tot lo camí. Això y lo que'ls traginers que tenien avisats faltessin á son compromís, fou causa de que no arribessin á Vicdessós fins passada la mitja nit, verament fatigats de tant penosa jornada.

Esperem qu'algun dels associats que portaren á cap tant important ascensió nos donarà detallat compte de la meteixa.

Los Srs. Vintró, Pagès, Osona y Castellanos remontaren la conca del Cardoner fins á Solsona, passant després á trobar la del Segre á Oliana, y seguintla amunt fins á sa confluencia ab lo Valira. Visitaren la Seu d'Urgell, Andorra la Vella y Les Escaldes. Allí's dividiren los excursionistes: los Srs. Osona y Castellanos entraren á Espanya pel coll de Perafita, dirigintse á Bellver y Alp, desde hont, per Pla d'Anyella, anaren á Castellar d'En Huch, la Pobla de Lillet; Sant Jaume de Frontanyà, Borredà y Berga; los Srs. Pagès y Vintró retornaren á la Seu d'Urgell, y per Castellbò pujaren á Sant Joan de l'Herm, devallant després á Rialp y seguint cap á Sort, Pobla de Segur, Talarn, Tremp, Covet, Ager, Balaguer, Agramunt y Tàrraga. Es molt interessant y nombrosa la colecció de fotografies qu'han tret aquets senyors durant la seva excursió.

Los Srs. Vintró y Galbany visitaren Berga, Pedret, Vilada, Borredà, Sant Jaume de Frontanyà, la Pobla de Lillet y Bagà, y el segon d'aquets senyors Sant Llorenç dels Piteus, Tuixent, Gòsol y Peguera. De totes aquestes poblacions ne tragueren un bon aplech de fotografies. Els meteixos associats feren una altra excursió per Collsacabra, emportantse un agradós record d'aquella pintoresca serra.

— Lo dia 15 de Setembre lo CENTRE assistí oficialment á la festa de la corona poètica de Santa Maria de Ripoll. Prengueren

part en aquesta excursió, entre altres associats que'ns seria difícil recordar, los Srs. Maspons y Labrós, Canals, Vintró, Andreu, Castellbell, Verdaguer, Blat, Rusiñol, Puig, Torras, Massó, Arrau, Bernades, Thomàs, Maspons y Anglasesell, Bordas, Nadal, Serra, Rogent, Ubach y Vinyeta y Galbany.

Feren l'excursió, la majoria d'ells, en lo tren especial que pera aquell dia disposà la Companyia del Nord, y assistiren á tots los actes que tingueren lloch en lo Monastir. La contrassenya del CENTRE fou suficient pera que se'ls permetés l'entrada al creuer, qu'era'l lloch reservat als convidats. Lo Sr. Maspons y Labrós, com á president del CENTRE, assistí al dinar oficial.

— D. Jordi Mauraski, distingit literat grech, ha traduhit directament del català lo treball de D. Antoni Rubió y Lluch *Sobre l'època que'ls catalans perderen á Atenas*, publicat en aquet BUTLLETÍ, qual hermosa y fidel traducció ha vist la llum en lo Butlletí de la Societat Històrica y Etnològica de la capital de Grecia acompanyada de notes molt laudatories pera'l Sr. Rubió y pera'l nostre CENTRE.

— L'*Ateneo Tarraconense de la Clase Obrera* ha creat una nova secció que tindrà per objecte practicar excursions pel territori català, á fi d'estudiarlo y donarlo á coneixe. Celebrem molt la fundació d'aquesta secció excursionista, ab la qu'esperem poguer algun dia compartir les nostres tasques.

— El nostre consoci Sr. Osona té pròxima á publicar una nova edició de la seva *Guia del Vallès* que comprendrà tots los itineraris d'aquesta comarca.

— Los diaris de Lleyda anuncien lo descobriment d'una altra cova prehistòrica qu'acaba d'explorar lo nostre consoci D. Lluís Marià Vidal, enginyer quefe d'aquella provincia.

Se troba més amunt de la Pobla de Segur, en lo Congost d'Erinyà, á dalt del single que forma lo costat dret de la vall de Flamisell, á més de 100 metres d'alçada sobre del riu.

Sa posició quasi bé inaccessible y amagada en un trench de la roca, fou causa de que servis de refugi en varis temps, com ho han demostrat los treballs d'exploració, trobantse en les capes més fondes ossaments barrejades ab terriça grossera y pedres de molí de l'*època de la pedra*, y en les més altes troços de plats ab dibuixos de tons metàlichs, y una pedra de fusell de xispa.

Tenim, donchs, una altra senyal de la població primitiva, y aquesta vegada ja molt endintre de la regiò pirenaica; de manera qu'ab aquesta troballa ha avançat molt en direcció del nord l'àrea coneguda de l'habitació de l'època prehistòrica, que fins are no

arribava á la Conca de Tremp, y avuy se veu que passava al nord més enllà d'aquesta comarca.

= El nostre actiu soci delegat á La Junquera, l'entusiasta excursionista en Carles Bosch de la Trinxeria, nos comunica que l'Administració forestal de França ha fet obrir dos camins de ferradura en lo Canigó, que facilitaràn en gran manera les excursions an aquesta montanya.

Un d'ells arrenca del peu de la barraca del Clup Alpí y, voltant lo maciu de Balatj, va fins á sobre Valmanya. Aquet camí és verament pintoresch è interessant per l'excursionista, puix franqueja clapices, precipicis, torrents abruptes, va á través de pineda y passa al peu del glacer de Balatj, dominant en sa part nord tota l'hermosa vall del Conflent.

L'altre permetrà recorre tot lo Canigó á cavall, prenent lo Vernet com á punt de partida, puix és camí que té molt suau declive y una amplada de 1'50 metres. Ademés, les palanques de sobre'ls barranchs són solides y ab barana.

Ès molt digne d'aplausó la conducta de l'administració forestal francesa en son afany d'obrir camins que permetin la comunicació per les serralades pirinenques, facilitant aixís al excursionista la contemplació de les maravelles de la naturalesa. Els nostres governs, tant aficionats á copiar dels nostres vehins tot allò qu'en res pot millorarnos, convindria que fixessin sa atenció en la manera de procedir de l'Administració esmentada y obrissin també camins pels Pirineus de la nostra banda, que no'ls manquen belleses dignes de ser conegudes y visitades, tant apreciables com les que més ho siguin d'enllà de la frontera.

Creyem difícil qu'això succeheixi. Massa sabem que no són aquets los exemples que's practiquen á Espanya. Temps enrera aplaudiem ab ver entusiasme un acord de la repetida Administració disposant la repoblació de boscos en lo Canigó.

En aquells dies férem una excursió á Montserrat, y ab greu sentiment vegerem que'ls boscos de la vessant SO. de la montanya els estaven carbonant.

Lo qu'á Montserrat se feya, passava també en tants y tants llocs de Catalunya!

LO CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu BUTLETÍ, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.